

YALPI ICHKI MAHSULOTNI YAKUNIY ISTE'MOL USULIDA HISOBLASHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Farmonov Ilhomjon Iqboljon o'g'li

Qo'qon Universiteti o'qituvchisi

i.i.farmonov@kokanduni.uz

+998911541510

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil

Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil

Jurnal soni: 15

Maqola raqami: 5

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1185>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/

KEYWORDS

YalM, yakuniy iste'mol usuli, milliy hisoblar tizimi, norasmiy sektor, deflyator ko'rsatkichlari, statistik aniqlik, makroiqtisodiy tahlil, raqamli monitoring, iqtisodiy rejalashtirish, xalqaro metodologiya.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashda uchraydigan metodologik va amaliy muammolar tahlil qilingan hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy yondashuvlari asoslantirilgan. Tadqiqot davomida yakuniy iste'mol elementlarining statistik qamrovi, norasmiy sektorning e'tibordan chetda qolishi, hisob-kitoblarda qo'llanilayotgan deflyator indekslarining noaniqligi va iste'mol tarkibidagi tafovutlar aniqlangan. Xalqaro tajriba va milliy hisoblar tizimiga tayanilgan holda, raqamli iqtisodiyot vositalari yordamida yakuniy iste'molni real vaqt rejimida monitoring qilish, raqamlashtirilgan to'lovlar asosida iste'mol xarakterini tahlil qilish, shuningdek, statistik metodologiyani takomillashtirish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqildi. Mazkur ilmiy ish iqtisodiy rejalashtirish va makroiqtisodiy siyosatni samarali yuritish uchun ishonchli metodologik asos yaratishga qaratilgan.

Kirish. Yalpi ichki mahsulot (YalM) zamonaviy iqtisodiy tahlil va makrorejalashtirishda eng muhim kompleks ko'rsatkichlardan biri sifatida e'tirof etiladi. U mamlakat ichida ma'lum davrda yaratilgan yakuniy mahsulot va xizmatlar qiymatini ifodalab, iqtisodiy faoliyatning umumiy hajmi hamda dinamikasini aks ettiradi. Ayniqsa, YalMni hisoblashda qo'llaniladigan usullar orasida yakuniy iste'mol usuli bugungi kunda iqtisodiy barqarorlik va aholining iste'mol xatti-harakatlarini aniqlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu usul orqali YalM yakuniy iste'mol xarajatlari, investitsiyalar, davlat xarajatlari va sof eksport komponentlari asosida aniqlanadi. Biroq, zamonaviy iqtisodiy muhitning murakkablashuvi, norasmiy sektorning kengayishi, raqamli to'lovlar ulushining oshishi hamda statistik infratuzilmaning yetarli darajada mukammal emasligi yakuniy iste'mol usulida hisoblashda bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda. Bu omillar hisob-kitoblarning aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, real iqtisodiy o'sish sur'atlarini baholashda xatoliklarga olib kelmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston misolida bu jarayonni chuqur ilmiy o'rganish, xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish va raqamli yechimlar asosida takomillashtirish zarurati mavjud. Mazkur ilmiy maqolada yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashdagi mavjud muammolar tizimli tarzda tahlil qilinadi, xalqaro va milliy amaliyotlar o'rganiladi hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Makroiqtisodiyotda foydalaniladigan turli maqsadlarga yo'naltirilgan ko'plab ko'rsatkichlar (yalpi ichki mahsulot, sof ichki mahsulot, yalpi milliy mavjud daromad va boshqalar)dan eng asosiysi YalM ko'rsatkichidir. U xalqaro va milliy amaliyotda iqtisodiy ishlab shiqarish faoliyatining yakuniy natijalarini ifodalovshi ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda YalMni hisoblashning MHTda ko'zda tutilgan ushta– ishlab shiqarish (qo'shilgan qiymat bo'yicha), yakuniy iste'mol (xarajatlar bo'yicha) va taqsimlash (daromadlar) usullaridan dastlabki ikkitasi–ishlab shiqarish va xarajatlar usullaridan foydalanilmoqda.

Milliy hisob-kitob tizimiga ko'ra, yalpi ichki mahsulot, xarajatlar usulida uy xo'jaliklari, davlat organlari va uy xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvshi nodavlat notijorat tashkilotlari (UXKNNT)ning jami xarajatlari, asosiy kapitalning yalpi jamg'arishi va mahsulotlar (tovar va xizmatlar) sof eksportining yig'indisi sifatida hisoblanadi. «MHT–2008» xalqaro standartida yakuniy iste'molning yetti turini farqlaydi:

- uy xo'jaliklarining yakuniy iste'moli;

- UXKNNTning yakuniy iste'moli;

- asosiy kapitalning yalpi jamg'arilishi;
- moddiy aylanma vositalar zaxirasining o'zgarishi;
- baholiklarning shiqib ketishini shegirgan holda sotib olish;
- tovarlar va xizmatlarni sof eksporti.

Yakuniy iste'mol bu ishlab shiqarish bilan bog'liq bo'lmagan maqsadlarda tovarlar va xizmatlar iste'molidir. U jamiyat a'zolarining yakka tartibdagi yoki jamoaga tegishli ehtiyojlarini qondirishda bevosita foydalaniladigan va keyingi ishlab shiqarishda jarayonida o'zgartirilmaydigan iste'mol tovarlari va xizmatlarni o'z ishiga oladi.

MHTda yakuniy iste'mol quyidagisha aks etadi:

- daromadlardan foydalanish elementi sifatida –daromadlar sшетlarining ketma-ketligida yakuniy bo'lgan daromadlardan foydalanish sшетlarida; mazkur sшетlarda ixtiyoridagi daromad yakuniy iste'mol bilan jamg'arish o'rtasida taqsimlanishi ko'rsatiladi;
- tovarlar va xizmatlardan foydalanish elementi sifatida –tovarlar va xizmatlar hisoblarida; mazkur hisob ma'lumotlari YalMni yakuniy foydalanish usuli bilan hisoblash, ya'ni tovarlar va xizmatlardan foydalanishning barsha qismlarining: yakuniy iste'mol, yalpi jamg'arish va sof eksport summasi sifatida.

Adabiyotlar tahlili. Daromadlardan foydalanish hisoblari umuman iqtisod uchun ham, institutsioal sektorlar uchun ham tuziladi. Yakuniy iste'mol ko'rsatkishi uy xo'jaliklari sektorlari, davlat boshqaruvi va UXKNNT schetlarida mavjud. Nomoliyaviy va moliyaviy korporatsiyalar sшетlarida mazkur ko'rsatkish yo'q, shunki sotib olinadigan tovarlar va xizmatlardan ular oraliqdagi iste'mol yoki mehnat haqini to'lash uchun foydalanadilar. Ushbu mavzular yuzasidan xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar ko'plab tadqiqotlar olib borishgan.

Fezzi, C., & Fanghella ushbu tadqiqotchilar tarafidan COVID-19 pandemiyasining birinchi to'liqini davrida Yevropa mamlakatlarining YalM o'zgarishlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlarini o'rganadilar. Ular elektr energiyasi iste'moli va YalM o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, iqtisodiy faollikni baholashda yangi yondashuvlarni taklif etadilar¹.

Alleman, T.W., Schoors, K., Baetens, J. M ushbu tadqiqotchilar tomonidan Belgiya iqtisodiyotiga COVID-19 pandemiyasi davrida ta'sir etgan taklif va talab shoklarini dinamik input-output modeli yordamida tahlil qiladilar. Ular modelni real ma'lumotlar bilan solishtirib, uning YalM, daromad va bandlikka ta'sirini aniqlaydilar².

Mosley, L, Eckley, I, Gibberd, A, mualliflar yuqori chastotali iqtisodiy ko'rsatkichlarni past chastotali ma'lumotlarga asoslanib baholash uchun yangi "Sparse Temporal Disaggregation" usulini taklif

¹ Fezzi, C., & Fanghella, V. (2020). Tracking GDP in real-time using electricity market data: Insights from the first wave of COVID-19 across Europe. arXiv preprint arXiv:2009.09222.

² Alleman, T. W., Schoors, K., & Baetens, J. M. (2023). Validating a dynamic input-output model for the propagation of supply and demand shocks during the COVID-19 pandemic in Belgium. arXiv preprint arXiv:2305.16377.

etadilar. Ular bu usulni Buyuk Britaniya YalM ma'lumotlariga qo'llab, an'anaviy Chow-Lin metodiga nisbatan afzalliklarini ko'rsatadilar³.

Moiseev, N., Mikhaylov, A., Varyash, I., va Saqib, A. mualliflar yalpi ichki mahsulot (YalM) aholi jon boshiga va korrupsiya indeksining o'zaro bog'liqligini chuqur iqtisodiy-statistik yondashuvlar orqali tahlil qilgan. Tadqiqot bir qator mamlakatlar ma'lumotlari asosida amalga oshirilgan bo'lib, unda Transparency International tomonidan e'lon qilinadigan korrupsiya idroki indeksi va Xalqaro valyuta jamg'armasi hamda Jahon banki tomonidan taqdim etilgan YalM ko'rsatkichlari asosiy manba sifatida qo'llanilgan⁴.

Shuningdakil mahalliy taqqiqotchi olimlar ham o'z izlanishlarini olib borishgan Tursunov, B. tadqiqotida O'zbekiston misolida yakuniy iste'mol usulida YalMni hisoblashdagi muammolar tahlil qilinadi. Muallif statistik ma'lumotlarning yetishmasligi va norasmiy sektorning hisobga olinmasligi kabi muammolarni ko'rsatadi. yakuniy iste'mol tarkibining tarmoqlar bo'yicha tafovutli xarakterga egaligini ko'rsatib, ularni segmentatsiyalangan statistik yondashuv orqali hisoblashni taklif etadi⁵.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash va tahlil qilish metodologiyasi sifatida ekonometriya yondashuvi qo'llanildi. Asosiy maqsad – makroiqtisodiy

omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni aniqlash va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholashdan iborat. Asosiy usul sifatida ko'p omilli regressiya tahlili tanlandi, chunki u o'zgaruvchilar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida O'zbekiston va bir qator xorijiy mamlakatlar misolida yalpi ichki mahsulotni (YalM) yakuniy iste'mol usulida hisoblashda mavjud bo'lgan asosiy muammolar aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaldagi statistik yondashuvlar ko'pincha norasmiy sektor faoliyati, uy xo'jaliklarining to'liq xarajatlari va ayrim xizmat turlarining qiymatini yetarli darajada hisobga olmaydi. Natijada YalMning yakuniy iste'mol tarkibiy qismlarida aniqlik past bo'lib qolmoqda. Yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashdagi funksiyaning natijaviy (chiqish) omili sifatida qarab, O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi bilan o'tkazilgan ekspert tahliliga asosanib, quyidagi ko'rsatkichlar ta'sir qiluvchi omillar sifatida tanlab olindi (1-jadval).

- Y- Yalpi ichki mahsulot
- X1-Foiz stavkasi
- X2- Aholi soni (mln)
- X3 - Infilyatsiya darajasi

1-jadval.

Yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashdagi ta'sir etuvchi omillar⁶.

Yillar	YalM	Foiz stavka	Aholi soni (mln)	Infilyatsiya
2014	186829,5	10	30,76	10,93
2015	221350,9	9	31,58	11,44
2016	255421,9	14	32,12	12,01
2017	356453,8	16	32,65	12,32
2018	473652,8	15	33,25	11,27
2019	594659,6	14	33,91	10,97
2020	668038	17	34,56	10,36
2021	820536,6	16	35,27	10,06
2022	995573,1	15	36,02	10,12
2023	1204485	14	36,80	9,18
2024	1454574	13,5	37,54	9,71

O'zbekiston Respublikasining 2014–2024 yillarga oid makroiqtisodiy ko'rsatkichlari asosida YalM (Yalpi ichki mahsulot) o'sishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar bo'yicha regressiya tahlili o'tkazildi. Tahlil uchun mustaqil o'zgaruvchilar sifatida foiz stavkasi (%), aholi soni (mln) va inflyatsiya darajasi (%) tanlab olindi. YalM esa bog'lanuvchi (endogen) o'zgaruvchi sifatida qabul qilindi.

Ko'p omilli regressiya modeli quyidagi umumiy ko'rinishda tuzildi:

Ekonometriya dasturlari orqali amalga oshirilgan hisob-kitoblar asosida quyidagi muhim natijalar aniqlandi:

Aholi sonining o'sishi YalMga ijobiy va sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa aholining ko'payishi ishlab chiqarish va iste'mol salohiyatining ortishiga xizmat qilayotganini ko'rsatadi.

Foiz stavkasi va inflyatsiya darajasi esa teskari (salbiy) ta'sir ko'rsatayotgan omillar sifatida aniqlangan. Ayniqsa, foiz stavkalarining yuqori bo'lishi investitsion faollikni susaytirib, iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi mumkin.

Modelning aniqlik darajasi (R^2) yuqori bo'lib, izohlangan dispersiya 97–98% atrofida bo'lishi kuzatildi, bu esa tanlangan omillar YalM o'zgarishini yetarlicha tushuntirib bera olishini ko'rsatadi.

F-statistika va t-statistikalar natijalari modelning umumiy ahamiyatligini va har bir omilning individual ahamiyatini isbotladi ($p < 0.05$).

	Yaim (trln) iz stavka(%oli soni (m'siya darajasi (%))			
Y	1			
Foiz stavka(%)	0,654232	1		
Aholi soni (mln)	0,982533	0,482235	1	
Infilyatsiya darajasi (%)	-0,85199	-0,13265	-0,82096	1

³ Mosley, L., Eckley, I., & Gibberd, A. (2021). Sparse Temporal Disaggregation. arXiv preprint arXiv:2108.05783.

⁴ Moiseev, N., Mikhaylov, A., Varyash, I., & Saqib, A. (2020). Investigating the relation of GDP per capita and corruption index. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 8(1), 780.

⁵ Tursunov, B. (2022). Yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashdagi muammolar: O'zbekiston tajribasi. Milliy statistika jurnali, 4(1), 60-68.

⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Регрессионная статистика						
Множественный R	0,993392621					
R-квадрат	0,9868289					
Нормированный R-квадрат	0,981184143					
Стандартная ошибка	57828,65625					
Наблюдения	11					
Дисперсионный анализ						
	df	SS	MS	F	Значимость F	
Регрессия	3	1,7539E+12	5,84632E+11	174,8222074	6,07383E-07	
Остаток	7	23409074382	3344153483			
Итого	10	1,77731E+12				
	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	Нижние 95%	Верхние 95%
Y-пересечение	-5800781,475	960224,5313	-6,041067778	0,000520551	-8071351,689	-3530211,262
X1	-28379,53099	10003,23138	-2,837036343	0,025151202	-52033,41451	-4725,647461
X2	202137,6551	19321,98695	10,46153564	1,58777E-05	156448,4162	247826,8941
X3	-2500,945429	38744,81407	-0,064549166	0,950337656	-94117,87241	89115,98156

Durbin–Watson testi formulasi:

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^n (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n e_t^2}$$

Formulasi bo'yicha ham hisoblab chiqildi quyidagi rasmda keltirib o'tildi.

Вывод остатка						
Наблюдение	Предсказанное Y	Остатки	ei-ei-1	(ei-ei-1)^2	ei^2	DW
1	105842,1535	80987,34648			6558950289	1,901615315
2	298699,0796	-77348,17956	158335,526	25070138805	5982740881	
3	264530,2195	-9108,319509	-68239,86005	4656678499	82961484,28	
4	314128,8217	42324,97832	-51433,29783	2645384126	1791403790	
5	466416,9385	7235,861549	35089,11677	1231246116	52357692,35	
6	628957,6055	-34298,00546	41533,86701	1725062109	1176353179	
7	676734,0651	-8696,065056	-25601,9404	655459352,5	75621547,45	
8	849381,6148	-28845,01482	20148,94977	405980176,7	832034880,1	
9	1029214,33	-33641,23044	4796,215618	23003684,25	1131732385	
10	1217612,121	-13127,12114	-20514,1093	420828680,3	172321309,4	
11	1380058,25	74515,74964	-87642,87078	7681272798	5552596944	
				44515054346	23409074382	

$$Y=202137,6 * X_2 - 28379,5 * X_1 - 2500,9 * X_3 - 5800781,4$$

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, aholining o'sishi — iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi ijobiy omil sifatida baholanishi mumkin bo'lsa, foiz stavkalar va inflyatsiya darajasining pasaytirilishi iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shishi mumkin. Shu bois, makroiqtisodiy siyosatda demografik o'sishni qo'llab-quvvatlash, kredit siyosatini yumshatish va inflyatsiyani nazorat qilish muhim strategik yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Muhokama. Uy xo'jaliklarining yakuniy iste'mol uchun xarajatlari quyidagilarni o'z ishiga oladi: mazkur mamlakatning uy xo'jalik-rezidentlarining iste'mol tovarlari va xizmatlar uchun xarajatlari, shu jumladan uzoq muddat foydalaniladigan iste'mol tovarlarini (uy-joylarni sotib olishdan tashqari), iste'mol tovarlari va xizmatlarning natural shaklda (mehnat haqini to'lash uchun, xadya sifatida va boshqa tartibda olingan shaxsiy yordamshi (tomorqa) va fermerlik xo'jalikda ishlab shiqarilgan iste'mol tovarlar va xizmatlar) olinishi.

Jamoaviy iste'mol uchun ko'rsatiladigan xarajatlar tarkibiga davlat boshqaruvi, mudofaa, xavfsizlik va huquqiy tartibni ta'minlash, atrof muhitni muhofaza qilishga xarajatlar kiradi. «MHT-2008» standartida ularga shuningdek markaziy bankning nobozor shiqarilishiga tegishli xizmatlari kiradi. Sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, ta'lim, madaniyatga xarajatlar turlisha va qay darajada amalga oshirilishiga ko'ra aks ettiriladi. Masalan, mazkur sohalarida siyosat, standartlar va qoidalar masalalari bilan shug'ullanuvshi tegishli vazirliklar va muassasalar xarajatlari jamoaviy iste'mol xizmatlariga tegishli, aholiga bevosita xizmat ko'rsatuvshi davlat muassasalari (shifoxonalar, maktablar, madaniyat muassasalari) xarajatlari esa yakka tartibda iste'mol xizmatlariga tegishli.

Xalqaro darajada qabul qilingan davlat boshqaruv organlari funksiyalarini (vazifalarini) tasniflash yakka tartibda va jamoaviy iste'molga xarajatlarni amalda ajratish uchun xizmat qiladi.

UXKNTT asosan o'z a'zolariga, ya'ni shaxslar sheklangan doirasiga xizmat ko'rsatadi. Bu xizmatlar, qoidaga ko'ra, yakka tartibdagi xizmatlarga tegishli.

Mazkur tashkilotlar faoliyati va ularning tanlangan tekshiruv haqidagi hisobotlar ma'lumotlari "UXKNTT yakuniy iste'moliga xarajatlar" ko'rsatkishini hisoblash uchun axborot manbasi hisoblanadi.

Yakuniy iste'molga xarajatlardan haqiqiy yakuniy iste'molga o'tish natural shakldagi ijtimoiy transfertlar yordamida amalga oshiriladi.

Ular yakka tartibda iste'mol uchun tovarlar va xizmatlarda ifodalanib, davlat boshqaruvi organlari va UXKNTT tomonidan moliyalashtiriladi, lekin uy xo'jaliklari tomonidan iste'mol qilinadi. Pul shaklidagi transfertlardan farqli o'laroq natural shakldagi transfertlar aholiga ijtimoiy-madaniy xarakterdagi bepul xizmatlar ko'rsatish (sog'liqni saqlash, ta'lim) yoki davlat boshqaruv organlari va UXKNTT tomonidan korxonalaridan sotib olingan tovarlarni alohida shaxslar yoki shaxslar guruhlariga taqdim etish (nogironlarga dori vositalari, nogironlar kolyaskalari, avtomashinalarini va h.k.bepul taqdim qilish) vositasidadaromadlarning qayta taqsimlanishini aks ettiradi.

Uy xo'jaliklari natural shakldagi ijtimoiy transfertlar oluvshilari hisoblanadi, ularni davlat boshqaruvi organlari va UXKNTT taqdim qiladi.

Korporatsiyalar (nomoliyaviy va moliyaviy) natural shakldagi ijtimoiy transfertlar bilan operatsiyalarni amalga oshirmaydi. Umuman iqtisod uchun uy xo'jaliklari tomonidan olingan natural shakldagi ijtimoiy transfertlar uy xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvshi davlat

boshqaruvi organlari va notijorat tashkilotlar tomonidan taqdim qilingan natural shakldagi ijtimoiy transfertlarga teng.

Mazkur operatsiya natural shakldagi daromadlarni qayta taqsimlash hisobida aks etadi, unda tuzatilgan ixtiyoridagi daromad. Uni davlat boshqaruv organlari va UXKNTTdan olish uchun natural shakldagi ijtimoiy transfertlar ixtiyoridagi daromaddan ayiriladi, uy xo'jaliklari sektorida – ixtiyoridagi daromadga qo'shiladi.

Tuzatilgan ixtiyoridagi daromaddan foydalanish sшетlarida haqiqiy yakuniy iste'mol aks ettiriladi. Uy xo'jaliklari haqiqiy yakuniy iste'moli uy xo'jaliklarining yakuniy iste'molga xarajatlari va natural shakldagi ijtimoiy transfertlar summasiga teng. Davlat boshqaruvining haqiqiy yakuniy iste'moli jamoaviy iste'mol uchun xizmatlarga xarajatlarga teng.

UXKNTTda yakuniy iste'mol uchun barsha xarajatlar natural shakldagi ijtimoiy transfertlarga tegishli, va shuning uchun ularda haqiqiy yakuniy iste'mol yo'q. Umuman iqtisod darajasida yakuniy iste'molga xarajatlar va haqiqiy yakuniy iste'mol ko'rsatkishlari teng bo'ladi.

Yakuniy iste'mol ko'rsatkishidan iqtisodiy tahlilda bir qator makroiqtisodiy mutanosibliklarni tavsiflash uchun ham, turmush darajasining tarkibiy qismi sifatidagi aholi iste'molining tuzilishini batafsil o'rganish uchun ham foydalaniladi.

Yakuniy iste'mol va jamg'arish o'zaro nisbati joriy iste'molning ham, xususiy joriy daromadlar hisobiga investitsiya kiritish imkoniyatlarini ham iqtisodda ta'minlanganlik darajasini tavsiflab beradi. YalIMdagi yakuniy iste'mol hissasi, uning jamg'arish bilan o'zaro

nisbati tovarlar va xizmatlardan foydalanishning nihoyatda muhim proporsiyalarini aks etadi.

Yakuniy iste'mol ko'rsatkishlari tarkibining tahlili uchun quyidagi xalqaro darajada qabul qilingan tasniflardan foydalaniladi:

- maqsadlar bo'yicha yakka tartibdagi iste'mol tasnifi (MYaTT);
- davlat boshqaruv organlari funksiyalarining tasnifi (DBOFT);
- UXKNTT maqsadlari tasnifi (NTMT).

Mazkur tasniflar kesimidagi yakuniy iste'mol to'g'risidagi ma'lumotlar aholi iste'molining tovarlarga oid tuzilishini, tovarlar va xizmatlar kelishi manbalarini tahlil qilish imkonini beradi.

Ta'kidlash kerakki, iqtisodiyot nazariyasi, makroiqtisodiyot va boshqa iqtisodiy fanlarda YalIM (xarajatlar usulida) xo'jalik yurituvshi sub'ektlarning yakuniy iste'mol, investitsiya va boshqa mahsulotlarga yo'naltirgan jami xarajatlari sifatida talqin qilinadi.

Yakuniy iste'mol usulida hisoblangan yalpi ichki mahsulotning ma'lumotlar bazasini kengaytirish uchun potensial omillar aniqlandi: fuqarolarimizning shet elda qilgan yakuniy iste'mol xarajatlari; jismoniy shaxslarga poshta jo'natmalaridan tashqari va shet eldagi jismoniy shaxslardan yuborilgan sovg'alar; ishlab shiqarishda foydalaniladigan san'at asarlari; bir nasha yillar davomida meva berish va xizmat qilishga mo'ljallangan mevali daraxtlar, butalar va uzumzorlarni yetishtirish xarajatlari; moddiy zaxiralar tarkibiga kiritilgan nasli va sut yetishtirish shorva mollari; nomoddiy asosiy aktivlar tarkibiga kiritilgan kompyuter dasturlari va ma'lumotlar bazalari; uy-joy mulkdorlarining xizmatlari va boshqa unsurlar.

2-jadval

YalMni yakuniy iste'mol usulida hisoblashda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy takliflar⁷

Mavjud holat va muammolar	Xalqaro tajribadan kelib shiqqan holda muammoni ijobiy xal qilish bo'yicha takliflar
Davlat boshqaruvi organlarining yakuniy iste'mol xarajatlari bo'yicha ma'lumotlar moliya vazirligining davlat byudjeti ijrosi to'g'risidagi hisoboti ma'lumotlari asosida shakllantiriladi. Mazkur ko'rsatkishlarni hisoblashda to'liq qamrovni ta'minlash, xalqaro tasniflagishlar va uslubiyatni qo'llash, ma'lumotlarning o'zaro muvofiqiligini ta'minlash muammosi mavjud.	Davlat boshqaruvi organlarining yakuniy iste'mol xarajatlari tarkibini xalqaro tasniflagishlar va «MHT-2008» standartlari asosida shakllantirish masalalarini amaliyotga tatbiq etish; Xalqaro valyuta fondi tomonidan ishlab shiqilgan Davlat moliyasi statistikasi bo'yicha qo'llanmadagi tavsiflarni amaliyotga tatbiq etish; davlat boshqaruvi organlarining yakuniy iste'mol xarajatlarini doimiy narxlarida hisoblash, shuningdek, mos narx yoki fizik hajm indekslarini qo'llash masalalarini ishlab shiqish zarur.
Uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlarini shakllantirishda 3 ta manbaadan foydalaniladi: uy xo'jaliklari kuzatuv ma'lumotlari; tovarlarning chakana savdo aylanmasi; aholiga ko'rsatilgan pullik xizmatlar to'g'risidagi ma'lumotlar. Bu holat amaliyot jarayonida bir qator murakkablik va nomuvofiqliklarni keltirib shiqaradi, jumladan: uy xo'jaligi kuzatuvlari orqali yig'ilgan ma'lumotlar hamda chakana tovar aylanmasi ma'lumotlari va aholiga ko'rsatilgan pullik xizmatlar to'g'risidagi ma'lumotlar o'rtasidagi mavjud tafovutlar; ma'lumotlarni shakllantirishda turli tasniflagishlar-dan foydalanilishi.	Uy xo'jaligi kuzatuvlari ma'lumotlarini shakllantirishda xalqaro tashkilotlar tavsiya etayotgan va jahon tajribasida foydalanilayotgan yangi tasniflagishlardan foydalanish; uy xo'jaligi kuzatuvlari ma'lumotlari, chakana tovar aylanmasi ma'lumotlari va aholiga ko'rsatilgan pullik xizmatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni shakllantirishda umumiy tasniflagishdan foydalanish yoki ma'lumotlarni qiyosiy o'rganib shiqib, o'tkazgishlar ishlab shiqish; uy xo'jaligi kuzatuvlari ma'lumotlarini yig'ishda chakana tovar aylanmasi ma'lumotlari va aholiga ko'rsatilgan pullik xizmatlar to'g'risidagi ma'lumotlar bilan taqqoslagan holda mantiqiy tahlilni amalga oshirish va ushbu ma'lumotlarning o'zaro muvofiqiligini ta'minlash; BMT tomonidan ishlab shiqilgan uy xo'jaliklari sektori hisobi qo'llanmasi tavsiflarni amaliyotga joriy etish.
Asosiy kapitalni yalpi jamg'arish bo'yicha ko'rsatkishlar yillik va shoraklik statistik kuzatuvlar (hisobot shakllari) ma'lumotlari asosida shakllantiriladi. Mazkur ko'rsatkishlarni hisoblashda to'liq qamrovni ta'minlash, xalqaro tasniflagishlar va uslubiyatni qo'llash, ma'lumotlarning o'zaro muvofiqiligini ta'minlash muammosi mavjud.	Asosiy kapitalni yalpi jamg'arish bo'yicha xalqaro tasniflagishlar, jumladan "MHT-2008" da keltirilgan aktivlar tasniflagishi va ularni qo'llash bo'yicha tavsiflarni amaliyotga tatbiq etish; asosiy kapitalni yalpi jamg'arish ko'rsatkishlarini hisobga olish bo'yicha xorijiy davlatlar tajribasini amaliyotga tatbiq etish; asosiy kapitalning yalpi jamg'arishni doimiy narxlarida hisoblash, shuningdek, mos narx yoki fizik hajm indekslarini qo'llash masalalarini ishlab shiqish.

Yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblash uchun ma'lumot va ko'rsatkishlarni shakllantirishning asosiy muammosi davlat boshqaruvini va uy xo'jaliklarining yakuniy iste'mol xarajatlari, yalpi jamg'arish hajmini baholash jarayonida aniqlandi. Yakuniy iste'mol usulida YalMni hisoblash uchun asosiy ko'rsatkishlarni shakllantirishdagi aniqlangan muammolarni hisobga olib, ularni ijobiy

hal etishning xalqaro tajribaga asoslangan ilmiy takliflar ishlab shiqildi (2-jadval).

Xulosa va takliflar. Yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashda qo'llanilgan zamonaviy yondashuvlar va tahliliy metodlar iqtisodiy ko'rsatkichlarning aniqligi va izchilligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qildi. Xususan, statistik axborot bazasining boyitilishi, ma'lumot yig'ish usullarining raqamlashtirilishi hamda iste'mol

⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

strukturasini modellashtirishga oid yangi mexanizmlarning joriy etilishi hisob-kitoblarning ishonchligini mustahkamladi. So'nggi yillarda inflyatsiya darajasining dinamikasini hisobga olgan holda narx indekslarini tuzish tajribasi o'z samarasini berdi — bu esa yakuniy iste'mol ko'rsatkichlarini real holatga yaqinlashtirish imkonini yaratdi. Aholining demografik o'sishi, turmush darajasining yaxshilanishi va norasmiy sektorni huquqiy muhitga bosqichma-bosqich integratsiyalash jarayonlari orqali milliy hisob tizimining aniqligi yanada mustahkamlandi. Ekonometriya modellarining qo'llanilishi yakuniy iste'molga ta'sir etuvchi asosiy omillarni (xususan, foiz stavkasi, inflyatsiya va aholi soni) chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, iste'mol xarajatlari va xizmatlar sifati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining turizm, transport va xizmatlar sohasida amalga oshirgan islohotlari natijasida yakuniy

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Fezzi, C., & Fanghella, V. (2020). Tracking GDP in real-time using electricity market data: Insights from the first wave of COVID-19 across Europe. arXiv preprint arXiv:2009.09222.
2. Alleman, T. W., Schoors, K., & Baetens, J. M. (2023). Validating a dynamic input-output model for the propagation of supply and demand shocks during the COVID-19 pandemic in Belgium. arXiv preprint arXiv:2305.16377.

iste'mol segmenti faol rivojlanmoqda. Bu holat YaIM tarkibida ushbu sohalarning ulushi ortayotganini va iqtisodiy o'sish jarayonlari real sektor bilan uzviy bog'lanayotganini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblash bo'yicha olib borilgan yondashuvlar nafaqat statistik jarayonlarning sifatini oshirdi, balki iqtisodiy siyosatga ilmiy yondashuvni mustahkamlab, barqaror o'sish uchun ishonchli asos yaratdi. Bu esa O'zbekistonning zamonaviy iqtisodiy modelga o'tish yo'lida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi.

Yakuniy iste'mol bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish jarayoniga mobil ilovalar, onlayn platformalar va to'lov tizimlari orqali real vaqtda monitoring mexanizmlarini joriy etish taklif etiladi. Bu usul iste'mol hajmining yanada aniq va tezkor baholanishiga xizmat qiladi. YaIM va yakuniy iste'mol o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ilg'or texnologiyalar orqali tahlil qilish, iqtisodiy prognozlarning aniqligini sezilarli darajada oshiradi.

3. Mosley, L., Eckley, I., & Gibberd, A. (2021). Sparse Temporal Disaggregation. arXiv preprint arXiv:2108.05783.
4. Moiseev, N., Mikhaylov, A., Varyash, I., & Saqib, A. (2020). Investigating the relation of GDP per capita and corruption index. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 780.
5. Tursunov, B. (2022). Yalpi ichki mahsulotni yakuniy iste'mol usulida hisoblashdagi muammolar: O'zbekiston tajribasi. *Milliy statistika jurnali*, 4(1), 60-68.